

NÉHÁNY ZÁRÓ GONDOLAT

I. A monográfia megírásával, az azt megelőző gyűjtő, kutató munkával, mint a bevezetőben is jeleztem, az volt a célom, hogy választ találjak arra a kérdésre: hogyan hal meg az ember Csíkszentdomokoson? Mennyiben sajátosan helyi, mennyiben általánosan magyar és mennyiben egyetemesen emberi a csíkszentdomokosi elmúlás? Természetesen nem biológiai értelemben, hanem a hagyományok, a szűkebb és tágabb közösség szemszögéből.

A felgyűjtött tudás-, szokás-, és hiedelemanyag rendszerezése, értelmezése közben többször volt olyan érzésem, hogy eltévedek, hogy képtelen vagyok tovább haladni a rengetegben, hogy nem tudom, merre lehet az igazi út.

A néprajz-kutatás legösszetettebb szokásunknak a lakodalmat tartja. Így is van, hisz szélteben, hosszában, mélységében, egyszemélyes vállalkozóként, erőm és képességem szerint megvizsgáltam színét és fonákját. Szándékom szerint így cselekedtem az elmúlás szokásaival, a harmadik nagy átmenetel rítusaival is. Részenként összegeztem az átmenetel minőségi változást előidéző szakaszait, most pedig a záró következtetések ideje érkezett el.

Tudom, hogy sok mindent újra lehetne gondolni, hogy másvalaki talán másképpen látná a jelenségeket. És jó volna, ha látná! Épp ebből adódik az első következtetésem.

Ha a színjátékszerűség szempontjából nem is, de társadalmi, kulturális, lelki, szellemi szempontból a temetkezés összetettsége vetekszik a lakodaloméval. Más szóval, a halál nem egyszerű dolog Szentdomokoson sem, csak hogy itt mintha többletsúlya is lenne. Magyarságtudományunk nyerne azzal, ha minél többen próbálnák bebizonyítani ugyanezt, más közösségekből is, szerencsésebben és okosabban, mint ahogyan nekem sikerült.

2. A temetkezés első nagy társadalmi célja és rendeltetése az egyén sorának változását, társadalmi átmenetelét a közösség tudomására hozni, a közösséggel elfogadtatni.

Hogy milyen szempont-rendszer alapján valósul meg ez az elvárás Csíkszentdomokoson, és milyen értékrendet képvisel a halál és a temetkezés szokásvilága, erre célszerűnek tartom Mircea Eliade következtetését idézni: „Egyes népeknél csak a rituális temetés erősíti meg a halált. Akit nem a meglevő szokások szerint földelnek el, az nem halott.” Másutt a halál csak akkor érvényes „mihelyt az elhunyt lelkét rituálisan új másvilági lakhelyre vezették, és ott a holtak közössége befogadta.”¹⁴⁵

Először is, Szentdomokoson a kommunista temetésről így ítélik: „Elásták, mint a kutyát (*dögöt*).” Tehát nem temettek, csak elástak, nem halottat ástak el, hanem dögöt.

Másodszor, úgy vélem, a szentdomokosi temetési szokások majdminden mozzanata tartalmában és szándékában egyaránt a rituális temetés irányába halad. A cél megvalósításának eszközeiben, módzataiban találjuk a sajátosát. A csíkszentdomokosi temetkezési szokások tartalmilag, Eliade véleményével mérve, tehát az egyetemes emberi gondolkodás és érzésvilág áramkörébe tartoznak, formájukban azonban a szokás egyénisége, és végső soron maga a falu, Csíkszentdomokos egyénisége tükröződik.

3. Mind az elmúlás, mind a temetés rítussora és szokásmozzanatai tartalmuk által erősítik a közösség összeforrottságát; egyén- és közösségintegráló hatásuk van. A rítusok humanizálják, gondozzák a társadalmi kapcsolatokat, csillapítják majd elrendezik a halál, az átmenetel okozta kis- és nagyközösségi, nyilvános és belső lelki zavarokat.

4. Halál és közösség viszonyát, a közösség felelős magatartását a halálesettel szemben, valamint Szentdomokos népének szervezettségét tükrözi az a mód, ahogyan egy haláleset a közösség önmozgósítását, önszerveződését elindítja. A szomszédság, rokonság és más érintettek mondhatni tűzoltókra jellemző gyorsasággal indulnak a halottelkészítés és temetés minden rítusának elvégzésére, a legnagyobb gondossággal és felelősséggel. Ez a közösségi viszonyulás biztosítja a siralmasok számára azt az elsődleges lelki, szellemi feltételt, hogy halottjukra összpontosíthassanak, azt a lelki egyensúlyt, amit tanúsítaniuk kell, hagyományos hiedelmeik és szokásaik szerint mind a halottal, mind a faluközösséggel szemben, vagyis hogy a helyi halottkultusz normatív szabályainak eleget tegyenek.

5. Külön kiemelést érdemel az, hogy a halál és a temetés, akárcsak a lakodalom eseménye, erőteljesen felszínre hozza a szomszédság mint intézmény társadalmi, kisközösségi szerepét. A család, valahányszor teherbíró képességét meghaladó gondok, sérelmek, feladatok érik, elsődlegesen a szomszédokhoz fordul, és fordítva, a szomszédság belső indíttatást érez az önzetlen segítségnyújtásra. A szomszédsági viszonyrendszert a néprajzkutatás előszeretettel a közös munka – kalákák – szemszögéből látja és nem eléggé figyel fel ugyanezen társadalmi szerveződés „lelki kalákái”-ra.

A halotti szokásokat olyan egyének hajtják végre – ők a szokás aktív szereplői –, akiket nem érint elsődlegesen a veszteség, így lelki egyensúlyukat nem veszítik el, de szomszédi kötődésük által mégis együttérzéssel vállalnak szolidaritást az elhunyt családjával. Ennek köszönhetően tudnak

megfelelni a család, a közösség elvárásainak, illetve így biztosított általuk a hagyomány betartásának társadalmi, közösségi ellenőrzése.

6. A halál és temetés az erős közösségi MI tudat kifejeződése is: a „mi így csináljuk / máshol úgy csinálják” magatartás-formulák szembehelyezése által. A másokkal való összemérés leggyakrabban a haláltisztelet, a rítusok szertartásossága, méginkább a kegyelet vallásos formáinak elvégzése terén mutatkozik.

7. A halál és temetés, akárcsak a lakodalom, az egész faluközösség nagy eseménye: a személy az érdeklődés középpontjába kerül, az esemény pedig a személynek kijáró tisztelet demokratikus keretévé válik. Egy természetes folyamat, egy élettani, tulajdonképpen csak az egyént érintő tény – a halál – néhány óra alatt szocializálódik.

8. A halálra való készülés nem más, mint az ember önmagára való figyelésének jele. A saját sorsával, végzetével való foglalkozás. Mindez egyéni, de közösségi szinten is jelentkezik. Mindennek a hogyanja viszont a népi művelődés kérdése is. Az, ahogyan fogadják a halált, ahogyan kezelik a halál eseményét, ahogyan felvigyáznak a haldokló lelki gondozására, ahogyan a halál és temetés tárgyi-személyi környezetét előkészítik, ahogyan lelkileg átéli az eseményt, ahogyan a végtisztességet megadják az örökre távozónak, ahogyan majd az emlékét ápolják.

Kunt Ernő írja, hogy „Minden kultúrát jellemez az, hogy milyen módon, milyen fokon tartja ébren tagjaiban a halál tudatát, hogyan igyekszik befolyásolni viszonyukat a halálhoz.”¹⁴⁶

Csíksszentdomokos népéről elmondható, hogy olyan közösség, melyre a klasszikus paraszttársadalom egyik alapvető jellemzője a létbiztonság és gyakorlatiasság mint rendezői elv messzemenően, az élet minden területén, így az elmúlásban is érvényesül.

Az emberi élet fordulói mindig, a halál különösen, válsághelyzetet teremtenek. Ezen felülkerekedni csak egy mód van: a hagyományok rendszerünk működtetése, mely parancsolva szabályozza a közösség minden tagjának mozgás- és viselkedésterét, viselkedésmódját mindenfajta közösségi eseményben.

9. Az elmúlás közösségi hagyománya így biztosítja tehát az „otthoni halál” fölényét emberségben, emberi méltóságban a kórházzal szemben.

Sok-sok adatközlőm, még kérdezetlen is, elmondta, hogy a családban meghalni emberek közötti, emberi törődéssel telített elmúlást jelent. A halál, az elmúlás pillanata a kórházban láthatatlan eseménnyé válik, egy küzdelmes élet pont nélkül zárul. Mert ki figyel ott, ki jegyzi meg a halott utolsó gesztusait, utolsó szavait; ki imádkozik érte, ki keríti meg, hogy a „lelkét

megmentse a Sátán kezéből”? És egyáltalán, ki érti meg őt, ha nem ismerte leélt életét, ki fogja fel békülő, megbocsájtó szándékát?

Azt is elmondták, hogy a kórházi halál elfordít az embertársainktól. A gyermek, a fiatal nem lát közéről szenvedő, meghaló embert, így az élet más eseményeivel szemben is közömbössé, cinikussá válik.

A halált nem látni „élőben” annyi, mint nem látni az emberi élet egyik legmeggrázóbb megnyilatkozását. „Minden halál más” – mondotta egyik adatközlőm, jelezvén kifogyhatatlan élménytartalékát.

10. Az elmúlás és halál szentdomokosi hiedelemvilágának uralkodó eleme az erős animizmus, az erős lélekhit, az, hogy a lélek a testtől független lény. Szinte nincs is olyan rítusa az elmúlásnak, a halottkultusznak, amelynek ne ez lenne a mozgatórugója.

Egy elszigeteltségben élő közösség hite volna ez?

A tömör és hiteles válasz kedvéért Pócs Évát idézem: A lélekhit egy „feltételezett élő holttest elképzelésének felel meg, amely Európa egészén több-kevesebb intenzitással továbbélt a meghalt test – továbbélő lélek dualisztikus elképzelése mellett.”¹⁴⁷

Eliade egyetemes összefüggésben vizsgálja ugyanezt a jelenséget és így fogalmaz: „az ember mindig csak egy nem lényeges létezés, mindenekelőtt a profán élet számára hal meg. Ez a felfogás egészen addig terjed, hogy a halált a legmagasabb rendű beavatásnak, egy új szellemi létezés kezdetének tekintik.”¹⁴⁸

12. A szentdomokosi, általam megismert és felvázolt világkép számomra legfontosabb és legmegdöbbentőbb jellemzője az, hogy benne a túlvilág szinte földrajzi valóságként felismerhető, társadalmilag pedig emberi környezetként tükröződik: a lélek nem a semmibe megy és nem senkik közé. A haldokló korábban elhunyt rokonaival már kimúlása előtt beszélget, látja őket, a lelkét ők fogadják, hívják; útját, ottani fogadását innen, a földiek, a hátramaradottak egyengetik és a beépítés szándékával mindennek az előképét is megteremtik. A temetőbe testét tudatosan az elhunyt rokonokkal egy helyre temetik.

A paraszti létbiztonság-keresésnek, szerintem, ez is megrendítő példája: egy életfelfogás, életfilozófia egységes és következetes jelenléte még a túlvilági szférában is.

13. Az elmúlás lelki, szellemi töltete, a temetés egész szokásrendszere, nyílt vagy kevésbé látott rítusformái, bonyolult hiedelemvilága egyértelműen engednek következtetni, hogy a csíkszentdomokosi parasztembernek rendkívül összetett, gazdag és árnyalt lélekhite volt és van. Kunt Ernő a magyarság egészében ezt a jelenséget „a kidolgozott halottkultusz”-ból következte-

ti.¹⁴⁹ Csíkszentdomokoson a természeti népek amúgyis bonyolult lélekhitének mély katolikus vallásossággal átítatott változatát találjuk. Ez a vallásosság viszont, és ez egy másik szentdomokosi sajátosság, a lélek mélyén nem egyértelmű: a pogány és keresztény, a keleti és európai hitélet csodálatos ötvözete, együttélése.

Az egész temetési szokásorban végig érezni a pogány és keresztény hit vívódását és csendes harmóniáját. A kétféle hit harca egymással legszembe-tűnőbbben az öngyilkos halott temetése során tapasztalható.

14. Szentdomokoson a temetkezés néhány archaikus motívumát, ősrégi elemét is megtaláltam, amelyek valamikor egész Európában ismertek voltak; mint például a megkerítés, a két gyertyapálca halott mellé való helyezése stb. Ezek ismertek lehettek Európában is, de már korábban kihulltak a rítusok tárából. Szentdomokoson viszont megőrizték, mint sok minden mást is. Így, ne hasson szerénytelenségnek, ha – természetesen csupán hipotézisként – de azt állítom, hogy „felfedezéseim” talán európai jelentőségűek. Végül is az altamirai barlangrajzokat Altamirán fedezték fel és nem egész Európában.

15. Meglehet, hogy furcsán hangzik, de úgy gondolom, Csíkszentdomokos azért európai, mert hagyományait még őrzi. Hagyományai európai hagyományok: ezt temetkezési szokásaival is bizonyítja.

16. Immár két evtizedes gyűjtő, kutató munkámra visszatekintve, a most befejezett szokásmonográfia záró gondolataként Csoóri Sándor igen szép mondatát idézem: „Léthelyzeteket s mítoszerejű látomásokat nemcsak eredetmondák, mesék, dalok és népballadák őriznek, hanem egy-egy remekműként megformált népszokás is. Amely nem más, mint a »történelem alatt« élő közösség metaforába sűrített története.”¹⁵⁰

(Csíkszereda, 1994. szeptember)

